

DIVERGENT ATTITUDES TOWARDS FREEDOM

Claudia Maria Mureșan (Anderco)

PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract. In a dimension of interculturality, the reference to the feeling of freedom remains a process of multiple meanings, the variability of which is grafted both on external landmarks - social, political, economic or cultural, as well as at an inner, psychological level. The aspiration to freedom, manifested as a necessity for some spirits, has as a correspondence for others, that is the feeling of fear, of non-assertion and non-claiming of the state of freedom, of obedience to authoritarianism, equating obedience with a natural nature. By correlating aspects of this problem reflected in psychology, sociology and literature we can draw the parallel between the typology of the antisystemic man, the asystemic man and the common man's typology, following the process of customizing features that are found in the same genetic code of the human being but which can produce divergent attitudes.

Keywords: freedom, divergence, antisystemic, asystemic, interculturality

Interogând și cercetând problematica libertății, Erich Fromm semnaleză complexitatea ei dialectică și urmărește implicațiile diferențierii între „libertatea față de” și „libertatea să” printr-o analiză ce-și găsește susținerea atât în psihanaliză, sociologie și filosofie, cât și în mecanismele de ordin religios, politic și economic. Considerând că mitul biblic al alungării omului din paradis este un prim act al omului de alegere și de asumare a libertății, observăm în tabloul evoluției umanității, bulversat întotdeauna de conflicte și noi provocări și insecurități, cărora omul trebuie să le facă față, o creștere a libertății umane, pe măsura amplificării puterii rațiunii și a dominării naturii și, în același timp, o creștere a sentimentului de angoasă și a incertitudinilor referitoare la rostul și rolul individului în univers.

În fond, libertatea este o capcană psihologică, ale cărei adâncimi le putem doar aproxima, întrucât omul modern trăiește oarecum între mirajul libertății, expresie a independenței sale spirituale și materiale, și temerile, respectiv, constrângerile lui interioare, care subminează starea de libertate într-un plan profund, subiectiv.

În viziunea lui E. Fromm, libertatea are două „fețe” antinomice – dacă aspectul pozitiv îl recunoaștem în lupta pentru apărarea acestei valori fundamentale a omului, împotriva oricăror forme de constrângere și autoritate, reversul se constituie la nivelul existenței unor factori interni ce-l transformă într-o ființă compulsivă, incapabilă de a-și realiza libertatea individuală. „Fața negativă” a libertății are drept consecință resimțirea ei ca povară, pentru că o creștere a individuației presupune o amplificare a singurătății și, de aici, impulsul de a renunța la eul individual prin acceptarea unor noi forme de autoritate.

„Credem că libertatea cuvântului este ultimul pas în marșul spre victorie al libertății. Uităm însă că, deși libertatea cuvântului constituie o victorie importantă în lupta împotriva

vechilor constrângeri, omul modern este în situația în care o mare parte din ceea ce *el* gândește și spune sunt lucruri pe care oricine altcineva le gândește și le spune; că nu a obținut capacitatea de a gândi original – adică pentru el însuși – doar această capacitate putând da sens pretenției lui că nimeni nu se poate amesteca în exprimarea gândurilor sale.”¹

Relația omului cu libertatea e ca un drum cu dublu sens – eliberarea de autorități exterioare, adâncește în sens contrar, supunerea în fața unor autorități anonime (opinia publică, „bunul simț”) generând dorința de „a fi conform” așteptărilor celorlalți și eliminând tendința de „a fi altfel”. Ca atare, libertatea „față de” nu e similară cu „libertatea să”, iar sporirea libertății față de puteri exterioare trebuie dublată de afirmarea libertății exterioare, a propriului eu individual.

Capitalismul marchează o creștere substanțiată a libertății pozitive, printr-o formare a unui individ responsabil, într-o societate modernă în care oamenii devin egali, abolind vechile discriminări și dobândesc libertate politică, punând temeliiile statului modern democrat pe principiul egalității tuturor oamenilor și pe dreptul egal al fiecăruia de a participa prin votul lui la guvernare. Cu toate acestea, tot capitalismul îl însingurează pe individ și îi creează sentimentul singurătății și al insignifianței, deoarece economia capitalistă se axează pe principiul activității individualiste, care separă individul de semenii săi. Doctrinile lui Luther și Calvin promovează ideea unei relații cu Dumnezeu ca experiență subiectivă, protestantismul aducând omului sentimentul că e singur în fața Divinității, și că va găsi mântuirea printr-o supunere absolută. Sentimentul însingurării și izolării îl are acum omul modern în fața altor puteri superioare, a forțelor economice impersonale, care-l reduc la statutul de roțiță a marelui angrenaj - de la „robul lui Dumnezeu” la robul unui mecanism economic, ceea ce arată că „libertatea față de” este, de fapt, iluzorie.

Modul de producție capitalist se bazează pe subordonarea individului ca mijloc de atingere a scopurilor economice, iar principiul acumulării de capital, deși conduce, într-un sens pozitiv, la mari progrese în evoluția omenirii, îl determină pe om să urmărească scopuri extrapersonale și să-l reducă la rolul de sclav al mașinării făurite de el, inducându-i sentimentul insignificației sale. De asemenea, produce o ascensiune a egoismului în lumea modernă, descifrat de E. Fromm într-o manieră diferită de viziunile lui Luther, Calvin, Kant sau Freud, care echivalează egoismul cu dragostea de sine, respectiv cu păcatul.

Fromm percepe egoismul ca lăcomie, având atributul insațiabilității, al invidiei, determinându-l pe om să devină anxios, neliniștit permanent de tema de a nu obține destul, de a fi privat de ceva, indicând de fapt o persoană care nu numai că nu este îndrăgostită de sine, dar își displace profund. Dezacordul cu sine însuși provoacă dezordinea și nesiguranța interioară, individul fiind în imposibilitatea afirmării autentice. La fel, narcisismul, ca și egoismul, poate fi perceput drept „supracompensare a lipsei fundamentale a dragostei de sine”.²

Omul modern nu acționează în sensul afirmării unui *eu* real, ci a unui *eu social*, trăind paradoxul unor vremuri care par a aduce o maximă afirmare a eului, dar produc de fapt o atrofiere a acestuia, oferindu-i caracterul instrumentalității și al alienării, atât în relație cu ceilalți, dar și în relație cu sine însuși. Prestigiul, puterea, admirația din partea celorlalți, sentimentul apartenenței la un grup creează o consolidare iluzorie a unui eu lipsit de securitate.

Dorința de independență a omului a oscilat permanent între „libertatea față de” și „libertatea să”. În anumite perioade a fost dominantă libertatea umană pozitivă, în sensul

¹ Fromm, Erich, *Frica de libertate*, trad.rom. Magdalena Măringuț, Ed. Universitas, București, 1998, p. 96-97

² Fromm, Erich, *op.cit.*, p. 106

recunoașterii demnității eului sau „libertatea să”. În acest sens, victoriile economice și politice din Anglia, Franța, America și Germania asupra vechii ordini au promovat o libertate pozitivă, valorificând acel aspect al protestantismului, care a pus accent pe autonomia și demnitatea umană, deși biserica catolică a militat împotriva eliberării omului, în scopul păstrării propriilor privilegii.

În filosofia modernă, Kant și Hegel își centrează sistemele pe ideea de autonomie a omului și totuși îl consideră subordonat scopurilor unui stat atotputernic. Fenerbach, Marx, Nietzsche au susținut ideea independenței individului în fața oricărui scop exterior, dar au existat și reacții filosofice ce consacrau rolul subordonator al entității umane în fața unor forme de autoritate laică și spirituală.

Ascensiunea libertății umane, în dimensiunea ei pozitivă, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, a fost frânată ulterior de caracterul monopolist al capitalismului, care rezzonează psihologic cu sentimentul solitudinii, al existenței ca angoasă, resimțirea amenințării unor forțe supraordonatoare și a stării de colaps. Ruperea legăturilor cu tradiția nu-i mai permit omului să se simtă parte integrantă dintr-un tot în care are un rol activ și participativ, ci îl reduce la condiția de instrument care se pune în slujba unor autorități abstracte, anonime, devenind el însuși un om „abstract”. Într-o lume a simulacrelor, într-un amalgam de realități transparente și opace, tehnicile disimulării se perfecționează – spre exemplu, propaganda politică nu mizează în mod fățiș pe insignifianța individului, ci îi induce iluzia necesității și importanței capacității lui critice și a puterii de discernământ -, iar amenințările cu care se confruntă individul determină transformări, mutații interioare și gândirea unor mecanisme „de fugă”.

Mari gânditori ai secolului al XIX-lea au anticipat profilul acestui om torturat de incertitudini – Kierkegaard și Kafka vorbesc despre sentimentul strivitor al insignifianței și singurătății, Nietzsche anunță nihilismul, apariția „supraomului” ca replică a individului deusolat.

Inclusiv problematizările „ludice”, la nivelul desenelor animate, prezintă povestea unor ființe mici, permanent amenințate de ceva gigantic, iar morala tristă, dindărătul „happy-end”-ului, constă în faptul că salvarea e fuga, iar mecanismul evadării trebuie permanent adaptat și perfecționat, pentru că forțele cu care ne confruntăm ne depășesc întotdeauna și devin tot mai imprevizibile.

Raportarea la sentimentul libertății primește semnificații multiple, iar variabilitatea se circumscrie atât unor contexte de ordin social, cultural, politic, economic, în care se pot găsi note comune, cât și în contextul existenței unei naturi psihologice individualizatoare, care, de regulă, face diferența. Oricum, fețele controversate ale libertății – „libertatea față de” și „libertatea să”, în termenii lui Erich Fromm – se regăsesc cu certitudine, la nivelul tuturor palierelelor de semnificare a libertății, sugerând ideea completitudinii prin contopirea lor, prin dizolvarea valențelor contradictorii în imaginea unei libertăți plenare. Asumarea „libertății față de” indică tipul de individ care se revoltă asupra formelor de oprimare, de dominare, exploatare, identificate la nivelul oricăror sisteme, oferind profilului său moral amprenta spiritului de frondă și înscrierea acțiunilor sale în nevoia de contestare a orânduirilor care privează omul de valorile lui existențiale. Este tipul rebelului, revoluționarului, insubordonatului, care, fie, prin efervescență activă, fie prin opoziție reflexivă își asumă caracterul de antisistemicitate. Printr-un paralelism al raportării la „libertatea să” se poate întrevădea un alt fel de orizont în care se exprimă dorința de autonomie, de realizare a eului individual, de situare în afara sistemelor, dogmelor,

constrângerilor de orice natură, o proclamare a dreptului la unicitate, la diferențiere, dreptul de a fi și de a gândi altfel, cu alte cuvinte, un caracter asistemic.

La fel cum cele două ipostaze ale libertății sugerează modalități diferite de percepere a acestei valori, într-un registru în care ele pot fuziona sau nu, antisistemicul și asistemicul pot avea trăsături comune într-un loc geometric situat în afara sistemelor, care pot interfera sau care pot să genereze perspective diferențiate în ce privește poziția „anti-” sau „a-” față de un sistem. Oricum, formulele prin care libertatea e căutată, ca și modalitățile de sondare a raportării ființei umane la această valoare existențială, sunt eterogene, la fel și capacitățile de realizare ale unui eu subiectiv, care, intrinsec, se situează în afara unui tipar.

De asemenea, este o problemă de opțiune individuală și existențială, asumarea modului în care individul se raportează pe sine în această ecuație cu multe necunoscute, a libertății.

Dacă pentru unele spirite, libertatea e o stare de necesitate interioară și exterioară, pentru altele, ea este o povară pe care nu și-o asumă, iar nerevendicarea ei induce obediența în fața modelelor autoritariste. Sondând abisurile subiective ale individului, pentru a delimita starea de normalitate de anormalitate, psihanaliza face distincție între conceptele „normal” și „nevrotic”, relevând semnificații diferite de cele percepute din punct de vedere al raportării la rolul social pe care-l îndeplinește individul. Perspectivele sunt sensibil diferite, pentru că raportarea conceptului de „sănătate” printr-un filtru al mecanismelor sociale, pune accent pe îndeplinirea unor necesități și roluri de ordin social, care să permită o înlănțuire armonioasă între individ – familie – societate, iar prisma psihologică, așază în centru valorile și normele privitoare la sensul existenței individuale.

Prin omiterea acestei diferențieri și prin asumarea unei false premise a stării de „sănătate” a organismului social din care facem parte, se judecă, în mod eronat, că individul care nu e bine adaptat mecanismului social este „minus valoare” comparativ cu cel care e perfect adaptat și compatibil cu structura societății. Numai că, adesea, cel normal din punct de vedere al adaptării este mai puțin sănătos decât cel nevrotic, sub aspectul valorilor existențiale, pentru că procesul de adaptare înseamnă, în esență, renunțarea la propriul eu. Din acest punct de vedere, nevroticul este cel care nu cedează în lupta pentru propriul eu, este cel pentru care sensul existenței e dat de „libertatea să”. El e asistemicul care refuză tiparul, dogmele, prejudecățile, aparându-și propria individualitate, chiar dacă, uneori, prin evadarea într-o dimensiune fantastică. Pentru apărarea acestei libertăți interioare, primește sancțiunea și stigmatizarea societății, care dorește să se impună cu valoare axiomatică de „pat procustian”. Asistemicitatea lui îl poziționează diferit față de societatea în care ideea de individualitate se reprimă în fața uniformizării, iar particularul e nivelat de general.

Fuga de libertate este varianta facilă, comparativ cu implicațiile pe care le presupune asumarea stării de libertate, dar ea echivalează cu renunțarea la autonomia eului individual, contopirea acestuia cu un element al exteriorității, care să-i ofere forța care lipsește. Tendințele de supunere, dar și fuga de singurătate pot fi cauze ale acceptării autoritarismului. Eul devine o povară, iar individul înspăimântat trăiește libertatea într-un sens negativ, singurătatea propriului eu într-un univers ostil.

Dacă E. Fromm vorbea de dispariția sentimentului de sine ca urmare a tendinței de conformare, Jürgen Habermas constată fenomenul de destructurare a supraeului și o creștere a comportamentului adaptiv, drept consecință a disoluției interacțiunii și a acțiunii raționale orientate spre un scop. Omul e supus unei alienări exprimate planificate prin manipulări psihotehnice, biotehnice, de inginerie genetică.

Omul alienat, adaptat perfect mecanismelor sociale, e considerat sănătos, de aceea E. Fromm revizuieste trăsăturile care ar trebui să definească sănătatea mentală, printre care amintim „capacitatea de a iubi și a crea”, „simțul identității”, „ferma confruntare cu realitatea din el și cu cea din afara lui”, „dezvoltarea obiectivității și rațiunii sale”, concluzionând că: „Scopul vieții este tocmai de a o trăi cu intensitate, de a fi de deplin născut și pe deplin treaz”³.

Gustave Le Bon, vorbind despre „mulțimi psihologice” arată că acestea au ca element definitoriu existența unui fel de suflet colectiv, caracterele eterogene ale indivizilor contopindu-se într-o individualitate supraordonatoare, care acționează ca o singură ființă, și care dobândește atribute noi, diferite de cele ale indivizilor care o compun. Sentimentul apartenenței la „mulțimea psihologică” induce individului iluzia puterii prin dizolvarea responsabilității personale, consecință a anonimatului.

Numai că fuga de libertate are consecințe negative, care se regăsesc și la nivelul analizei lui Le Bon: lipsa gândirii critice și a voinței individuale, implicarea în sentimentele simple și extreme, acceptarea prin „contagiune mentală” și sugestie hipnotică a unor idei investite cu valoare absolută, pot transforma aceste conglomerate umane în mulțimi criminale (mai rar, în mulțimi justițiare). Mulțimile sunt ușor de dirijat și manipulat de către un conducător, pe care ajung să-l recunoască drept caracter autoritar, în fața căruia se supun.

Anihilarea eului individual, corespunde la nivelul psihanalizei, tendințelor masochiste ale individului, iar caracterul autoritar, puternic și dominator sunt caracteristici ale sadicului, între cel dominat și dominator fiind o relație de interdependență, așa cum se întâmplă între indivizii ce constituie o mulțime și liderul lor. Mecanismul acesta al dependenței este bivalent: masochistul e dominat de sentimente de inferioritate, viața fiind resimțită ca ceva copleșitor și incontrollabil, manifestând dorința de a fi condus, de a fi dominat, iar sadicul are nevoie de persoana pe care o domină, tocmai pentru că e sursa sentimentului de putere.

Astfel, ideologia fascistă poate fi înțeleasă și prin prisma acestei relații de interdependență între tipul sadic și tendințele masochiste ale mulțimii care se privează de libertate, deoarece aceasta reprezintă o povară, în sensul conotațiilor negative ale libertății.

Filosofia autoritaristă este o negare a vieții, a excluderii conceptului de egalitate, diferențele de sex sau de rasă fiind semne ale superiorității sau inferiorității. Conformismul de automat este soluția pe care o adoptă majoritatea indivizilor din societatea modernă, în tendința disperată de a șterge discrepanța dintre „eu” și lume, respectiv din teama conștientă de singurătate. Renunțând la propriul eu omul devine un automat, identic cu mulțimea de automate și nu mai are sentimentul angoasei. Această adaptare cameleonică este o reacție defensivă, având drept consecință pierderea caracterului particular.

Maniera lui Hitler de a interacționa cu masele de germani este tipic sadică, cunoscând și manipulând extrem de lucid dorința de supunere a individului prezent la un miting de masă – „Marea adunare populară este deja necesară deoarece în cadrul ei, omul care la început se simțea izolat în calitatea sa de viitor partizan al tinerei mișcări și care cedează ușor temerii de fi singur, primește pentru întâia oară imaginea unei comunități mai largi, ceea ce produce asupra majorității oamenilor efectul unei încurajări și al unei îmbărbătări.”⁴ Prin sugestionarea masei, induce percepția asupra arianului, ca formă superioară a instinctului de autoconservare, prin subordonarea totală și chiar sacrificarea eului.

³ Habermas, Jürgen, *Cunoaștere și comunicare*, București, Ed. Politică, 1983, p. 171

⁴ Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, trad.rom.Maria Florea, Editura Pacifica, București 1993,p.337

Experimente realizate în domeniul psihosociologiei revelă conflictele complexe dintre conștiință unui om și tendința de a se supune în fața unei autorități absurde, dar și faptul că majoritatea oamenilor se conformează ordinelor, în special când împărtășesc convingerea că autoritatea e îndreptățită să acționeze asupra comportamentului lor și că reprezintă un for suprem care își asumă întreaga responsabilitate a faptelor. În acest sens, rezultatele experimentelor realizate de Stanley Milgram și Philip Zimbardo se impun ca subiecte de reflecție, întrucât spiritul de obediență al oamenilor este, cu certitudine, una din cauzele ororilor petrecute în lagărele naziste de exterminare în masă.

Experimentul Milgram s-a desfășurat în cadrul Universității Yale în perioada 1961-1963, având ca scop cercetarea cauzalității acțiunilor celor care au executat ordinele, ce au condus la crime împotriva umanității în timpul celui de-al doilea război mondial. Milgram a analizat justificările și declarațiile criminalilor de război cu ocazia celebrului proces de la Nürnberg, aceștia disculpându-se prin faptul că acțiunile lor au fost o consecință a conjuncturii, executarea ordinelor fiind resimțită ca imperativă, chiar dacă nu reflecta modul lor de a gândi.

Subiecții experimentului au fost selectați din categorii socio-profesionale diferite, din cadrul voluntarilor care s-au înscris pentru un studiu realizat în cadrul universității, având ca temă anunțată perfecționarea tehnicilor învățării, scopul real fiind făcut cunoscut doar la final. Participanții înscriși jucau rolul „profesorilor”, iar „învățăceii” erau studenții lui Milgram, instruiți în scopul desfășurării acestui experiment. Un generator de impulsuri electrice doza „sanctiunea” aplicată „învățăcelor”, în cazul unor răspunsuri greșite sau al refuzului de a răspunde, fiind acționat de „profesori” între 15 și 375 volți. Pentru siguranța subiecților, declanșatoarele nu au fost de fapt conectate la curent electric, dar „profesorilor” nu li s-a divulgat acest aspect, tocmai pentru a crea impresia verosimilității.

Rolul „autorității” a fost jucat de un actor profesionist, care transmitea câte un set de instrucțiuni participanților, în momentul în care aceștia deveneau ezitanți în aplicarea pedepselor: „Te rog continuă”, „Insist să continui”, „Experimentul îți cere să continui”, „Este absolut esențial să continui și să nu renunți”, „Nu ai altă soluție decât să continui”.

Rezultatele au fost terifiante – peste 60% dintre participanții în rol de „profesori” au continuat să-și chinuie colegii de experiment cu impulsuri electrice extrem de puternice, în ciuda strigătelor de durere, și absolut toți „profesorii” au administrat „învățăcelor” șocuri de 300 de volți. Alte 18 astfel de simulări efectuate de Milgram au avut aceleași rezultate incredibile, schimbând perspectiva asupra importanței acordate condițiilor psiho-sociale: dacă inițial se considera că faptele abominabile ale unui om aveau drept cauză o psihopatologie avansată, experimentul Milgram a revelat că majoritatea oamenilor normali și fără antecedente penale au un comportament similar într-o conjunctură în care sunt presați de o autoritate imperativă. Analiza atitudinii de supunere dezvăluie, din perspectiva lui Milgram, faptul că omul renunță la alegerile autonome în favoarea îndeplinirii ordinelor, printr-un transfer de responsabilitate asupra autorității diriguitoare. În mod similar, la Universitatea din Stanford, s-a desfășurat un experiment sub conducerea psihologului Zimbardo, între „gardieni” și „deținuți”, prilejuind manifestări sadice înfricoșătoare.

Individul trebuie să-și păstreze libertatea de a gândi și de a fi, ca atare, adevărata soluție se prefigurează a fi asistemicitatea, nu sistemicitatea. Omul poate dobândi adevărata libertate prin realizarea eului său, prin a fi el însuși, prin manifestarea spontană a personalității sale.

Când individul este conștient de sine ca entitate activă și creatoare, considerând că sensul existenței este însuși actul de a trăi, înseamnă că prin libertatea pozitivă își afirmă

caracterul unicității. Originalitatea, înțelegerea că a fi altfel e firesc, că potențialitățile oamenilor sunt diferite, coagulându-se în individualități unice, ce nu se pliază după modele / sisteme sunt atribute surprinse în profilul unui om asistemic ce-și manifestă plenar libertatea pozitivă.

El este un *divergent* prin raportarea la societatea în care trăim, formată din oameni comuni, perfect adaptabili și „sănătoși”: oameni-marfă, oameni-marionetă, oameni-automate, oameni-clișee, oameni-sistemic, care par că doar simulează umanitatea și drama ei.

Divergent, în viziunea scriitoarei Veronica Roth, reflectă sensurile asistemicității, prin aderarea la o gândire liberă, care își găsește afirmarea în afara sistemului de facțiuni și prin credința în valorile profund existențiale, net superioară oricăror teorii legate de genele pure sau deteriorate ale codului nostru genetic.

În romanele Veronicăi Roth – *Divergent*, *Four*, *Insurgent*, *Experiment* – ni se înfățișează, într-o proiecție SF, consecințele aplicării unor studii genetice întreprinse de guvernul SUA, conform cărora tendințele negative ale societății își găsesc explicația în predispozițiile genetice ale indivizilor (spre violență, lașitate, necinste, egoism, lipsa inteligenței). Ca atare, se instituie un Birou de Asistență Genetică, care să monitorizeze mai multe experimente, prin care se încearcă eradicarea acestor trăsături, care sunt responsabile pentru decăderea societății. Deoarece rezultatele cercetărilor provoacă un adevărat război civil, „Războiul Purității”, între cei considerați a fi cu gene pure – PG și cei cu gene deteriorate – DG, ideea experimentării eradicării genelor deteriorate este văzută ca posibilitate de salvare, iar ca simptom al vindecării genetice e considerată apariția unui număr mare de Divergenți, genele lor de vindecare (pure) urmând să fie transmise generațiilor următoare.

Protagoniștii Tris și Four conștientizează că facțiunile sunt asemenea unor închisori mentale, pentru a-i ține sub control; ei sunt spirite independente, însetate de adevăr, ca atare, trebuie să afle ce e „dincolo de îngrăditură”. Înțelegând că scenariul a fost conceput științific, iar facțiunile, create ca cele mai bune lumi posibile, Tris ajunge să se întrebe dacă nu cumva și Dumnezeu, respectiv sistemul de credințe n-a fost inventat tot de niște oameni de știință pentru a-i ține sub control.

Evident, modul de a gândi al *Divergenților/ asistemicilor* e considerat o amenințare, atât de către apărătorii facțiunilor, construiți unilateral prin intermediul unei singure trăsături, cât și de conducătorii PG de la biroul tutelar al experimentelor genetice, care își dau seama că le-ar putea tulbura sau anihila proiectele (ceea ce se va și întâmpla).

În concluzie, termenii relației om-libertate trebuie așezați într-o dimensiune interculturală și particularizați prin semnificația pe care o conferim corelării existenței noastre cu interioritatea sau exterioritatea: *libertatea față de*, *libertatea să* sau *frica de libertate* își găsesc realizarea prin diverse moduri, între care, unele anti-/asistemic sau sistemic, având consecințe substanțial diferite și solicitând puterea de a discerne a omului postmodern.

BIBLIOGRAPHY

- Baudrillard, Jean, *Simulacre și simulare*, trad. Sebastian Big, Ed.Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2008
- Fromm, Erich, *A avea sau a fi ?*, trad.rom.Octavian Cocoș, Ed.TREI, București,2013
- Fromm, Erich, *Anatomia distructivității umane*, trad.rom.Oana Maria Nica, Ed.TREI, București, 2015

- Fromm, Erich, *Frica de libertate*, trad.rom.Magdalena Măringuț, Ed. Universitas, București, 1998
- Fromm, Erich, *Texte sociologice alese*, trad.Dinu Gheorghiu, Ed. Politică, București, 1983
- Habermas, Jürgen, *Cunoaștere și comunicare*, trad.rom.Andrei Marga, Walter Roth, Iosif Wolf, Ed. Politică, București, 1983
- Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, trad.rom.Maria Florea, Ed. Pacifica, București 1993
- Le Bon, Gustave, *Psihologia mușimilor*, trad.rom.Oana Vlad și Marina Ghițoc,Ed.Anima, București, 1990
- Marcuse, Herbert, *One-Dimensional Man:Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Beacon Press, Boston, 1964
- Riemann, Fritz, *Formele fundamentale ale angoasei-Studii de psihologie abisală*, trad.rom.Roxana Melnicu,Ed.TREI,București, 2005
- Roth, Veronica, *Divergent*, trad.rom.Adrian Deliu, Grupul Editorial Corint, București, 2014
- Roth, Veronica, *Experiment*, trad.rom.Shauki-Al-Gareeb, Grupul Editorial Corint, București, 2014
- Roth, Veronica, *Four*, trad.rom.Shauki-Al-Gareeb, Grupul Editorial Corint, București, 2015
- Roth, Veronica, *Insurgent*, trad.rom.Shauki-Al-Gareeb, Grupul Editorial Corint, București, 2014